

Giselle Nath, ***Brood willen we hebben! Honger, sociale politiek en protest tijdens de Eerste Wereldoorlog in België*** (Antwerpen: Manteau, 2013, 316 pp., ISBN 978 90 223 2815 6).

Is er nog iets nieuws over de Eerste Wereldoorlog te melden? Onze bibliotheken bulken van literatuur over oorlogsvoering, bezetting, werkloosheid, migratie, honger, zwarte markt, haat, ziekten, angst en veel meer kommer en kwel. De herdenkingen in 2014, 2015, 2016, 2017 en 2018 (én 2019 met de afloop) zullen allicht de planken nog meer vullen met monografieën, verslagen van colloquia, catalogi van tentoonstellingen en koffietafelboeken, waarbij herhalingen helaas niet worden vermeden. Is er nog ruimte voor iets nieuws? Ja, zonder twijfel, en Giselle Nath toont hoe dat moet. In *Brood willen we hebben!* bewijst ze dat het vak van historici alles heeft te maken met verbeeldingskracht, heuristiek en interpretatiegevoel.

Bijna alles aan dit boek is goed. Het is vlot geschreven, werpt een originele blik op het dagelijks leven, maakt zinvol gebruik van foto's en getuigenissen (die als bewijs worden gebruikt en niet als onbeduidende illustratie), en heeft oog voor concepten en theorieën (die geen dode letter blijven en op toegankelijke wijze worden voorgesteld). Ik genoot van veelzeggende details, zoals de wijze waarop sommige bakkers omgingen met meel dat hen werd geleverd door de hulpverleners: zij bezondigden zich aan brood bakken onder het gewicht, taartjes bereiden, drievoudige rantsoenen geven en andere incivieke praktijken (92-93). Bovendien worden bronnen en literatuur achteraan in het boek vermeld in 775 (!) voetnoten (met dank aan de uitgever, hoewel een alfabetische literatuurlijst afwezig is). Voor ik uitleg waarom ik *bijna* alles aan dit boek goed vind, moet de lezer van deze recensie weten waarom dit boek gewoon zeer goed is. De auteur bekijkt het dagelijks leven vanuit het sociaal beleid met oog voor alle actoren, wat haar brengt bij nationale en lokale figuren zoals organiserende voorzitters en leden van allerhande comités, protesterende volkswomen en steuntrekkers, en nauwgezette dagboekauteurs. Zij doet dit in vier delen. Het eerste brengt de (korte) geschiedenis van de sociale politiek, wat de auteur toelaat benaderingen te introduceren (verborgen vertogen [*hidden transcripts*] van J. Scott; plantrekkerij [*se débrouiller*] van M. de Certeau) en concepten toe te lichten (sociaal beleid; honger). Het tweede deel beschouwt de nood en de noodhulp in het bezette België. Dit deel slaagt erin de vrij gekende geschiedenis van het *Comité national de secours et d'alimentation* op een frisse manier te brengen, gesteund op oude en recente geschiedschrijving, contemporaine bronnen, eindwerken

en archieven. Relevant is de aandacht voor de conflicten rond het *Comité national* (onder meer tussen Amerikanen en plaatselijke notabelen), de positie van de activisten ten aanzien van dit comité en de rol van werkgevers en middenstand.

In de delen 3 en 4, het gros van het boek, belicht Giselle Nath twee ruimten: een dorp van amper 5.000 inwoners in West-Vlaanderen (Aartrijke) en een stad van meer dan 160.000 inwoners in Oost-Vlaanderen (Gent). Zij wil daarmee oorlogservaringen nuanceren. Natuurlijk zijn beide ruimten niet representatief, maar dat kan en hoeft ook niet. Groot voordeel van dit indringend tunnelzicht is dat de lezer dicht bij een historische realiteit komt, met aandacht voor spanningen, tactieken, hulpverleningen en leed. Het deel over Aartrijke wordt uitgebreid ingeleid (grond- en huizenbezit, werkgelegenheid, grondgebruik, samenstelling gemeenteraad, verenigingsleven), waarna het oorlogsverhaal van het dorp wordt verteld aan de hand van het dagboek van Jules De Puydt, welgestelde brouwer en landeigenaar. Dit is een pientere vondst, want het dagboek werpt licht op vele aspecten van de bezetting, de nood, de hulp en de actoren. Eén voorbeeld van de rijke oogst uit dit dagboek: het bleek mogelijk de maandelijkse evolutie te geven van boetes, opgelegd door het Duits militair bestuur aan individuen en de gemeente (205). Uiteraard klinkt de visie van de schrijver luid door in dit dagboek, maar Nath verliest dit geen moment uit het oog. Bovendien combineert zij deze bron met informatie uit tal van andere bronnen (lokale archieven, heemkundige tijdschriften, eindwerken). Het deel over Gent verschilt van dit over Aartrijke in vele opzichten. Het is korter (40 pagina's tegenover 101), is anders opgebouwd (geen preambule over de economie, de politiek en het sociale leven van de stad), en mist een rode draad (zoals De Puydts dagboek met betrekking tot Aartrijke). Het is echter een sterk hoofdstuk omdat het licht werpt op doorgaans duistere aspecten zoals gepolitiseerde hulpverlening, plunderingen, diefstal en betogingen. Vrouwen speelden de hoofdrol bij deze laatste, wat de auteur toelaat volop de schijnwerper te richten op vrouwenleed en -protest: zij zouden niet alleen de grootste slachtoffers van tekorten en honger zijn geweest, maar ook daartegen het vaakst hebben geprotesteerd op diverse manieren.

Een gevatte epiloog rondt het boek af. Alle lijnen lopen daarin samen. Dit toont de complexiteit van de oorlog bijzonder goed aan, zelfs op basis van slechts twee gevallen. Deze acht bladzijden epiloog geven uitermate veel inzicht in het dagelijks leven in bezet België.

Dat laatste zinnetje brengt me meteen bij de vraag waarom ik vind dat *bijna* alles aan dit boek goed is. Een historiografisch overzicht ontbreekt, waardoor de lezer niet weet waarom dit een belangrijk werk is. Wat draagt het bij tot wat? Waarom is het nuttig een antwoord te zoeken op de vraag 'Hoe zag de oorlog eruit in de dorpsstraat en de huiskamer?' (10). De auteur kent allicht het antwoord, wat onder meer blijkt uit de epiloog waar de acties van de 'massa als minstens even doorslaggevend (als deze van de elite)' worden geduid bij het ontstaan van de verzorgingsstaat (263). Immers, de 'massa' (re)ageert op basis van praktijken, angsten en dromen die wortelen in het dagelijks leven. Kennen van dit dagelijks leven leidt tot inzicht in gedragingen en beslissingen (ik leer

niemand iets nieuws, natuurlijk). Verantwoording van keuzen had dus iets uitgebreider gekund door het boek te situeren in de geschiedschrijving van de Eerste Wereldoorlog. Een tweede punt dat mijn 'bijna' verklaart, heeft te maken met het feit dat het dorp en de stad apart worden beschouwd, maar er niet wordt gepeild naar de relatie tussen stad en platteland in het algemeen. Smokkelen ('blauwen' in Aartrijke) komt aan bod, maar de auteur heeft geen oog gehad voor een systematische kijk op een relatie die tijdens de oorlog en vooral na november 1918 als bijzonder problematisch werd gezien (einde november 1918 had minister Joseph Wauters het in dat verband over haat in de steden ten opzichte van het platteland).

Verder zijn er nog kleine onnauwkeurigheden (er zijn twee grafieken 9: één op pagina 192 en een andere op pagina 205), overdrijvingen (in mijn ogen, een miserabilistisch beeld van het lot van de arbeidersklasse in 1913 ['iets beter gevoed en gekleed dan in 1840'], 36), onnodige toevoegingen (tweemaandelijkse voortschrijdende gemiddelden, grafieken 9), soms warrige voorstellingen (de financiële toestand, 55) en onduidelijke definities (*hidden transcripts*: 'de gedachtegang die alleen in de coulissen aan bod mag komen', 108). Echter, het zijn uitsluitend fanatici die zich hieraan een beetje storen. Dit boek is een verrijking en zal de professionele en breed geïnteresseerde lezer even zeer aanspreken als de zoeker naar pertinente anekdotes.

Peter Scholliers, Vrije Universiteit Brussel